

PÉCSI EGYHÁZTÖRTÉNETI MŰHELY 3.

**KATOLIKUS EGYHÁZI TÁRSADALOM
A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN
A 17. SZÁZADBAN**

Kiadja a Történészceh Egyesület és a
META-Egyesület
7624 Pécs, Szent István tér 17.
7635 Pécs, Szurdok dűlő. 3/E. 1/3.

Jelen kötet a 2017. szeptember 28–29-én rendezett
egyháztörténeti konferencia előadásainak szerkesztett változata.

A kötet megjelentetését az NKA támogatta.

A borítón Pázmány Péter kazulája látható.
A fotót az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár
szíves engedélyével közöljük.

A kötetben található térképeket Nagy Béla készítette.

A kötetet szerkesztette:
VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR

ISBN 978-615-00-3262-7

Műszaki szerkesztő: Vértesi Lázár
Felelős kiadó: Csibi Norbert, Varga Szabolcs

Pécs, 2018

TARTALOM

Előszó	9
--------------	---

Főpapság és „egyházi középréteg”

Tusor Péter: A (kora) újkori magyar egyházi archontológia és a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek	13
Fazekas István: Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 17. században	49
Molnár Antal: Katolikus egyházi középréteg a Magyar-Horvát Királyságban a 17. században	67
Tóth Tamás: A megújulás szolgálatában	93
Tüskés Anna: Magyarországi klerikusok felsőfokú tanulmányai a 17. században	121

Szerzetesség a 17. századi Magyar Királyságban

Siptár Dániel: Sokszínűség vagy egységesség	143
Varga Imre Kapisztrán OFM: A ferences élet keretei a 17. századi Magyarországon	169
Kádár Zsófia: Jezsuitán a 17. századi Magyar Királyságban	183

Alsópapság a 17. századi Magyar Királyságban

H. Németh István: A rekatolizáció államigazgatási háttere a magyarországi szabad királyi városokban	241
Végh Ferenc: Katolikus lelkipásztorok a dunántúli végvárvárosokban a 17. század második felében	261
Mihalik Béla Vilmos: Az egri egyházmegye alsópapsága a 17. században	283

A katolikus művelődés szervezői és szereplői

Tóth Gergely István: Politika, történelem, műltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben	297
Maczák Ibolya: Főpapi műveltség a 17. században Illyés András prédikációinak tükrében	315
Bartók István: "A tanítás édesítése és ékesítése"	329
Farmati Anna: A licenciátusok eszköztárából	337
Gábor Csilla: Katolikus devóciós gyakorlatok a 17. században	355
Névmutató	369

TÓTH GERGELY ISTVÁN

POLITIKA, TÖRTÉNELEM, MÚLTSZEMLELET HÁROM 17. SZÁZADI KANONOK MŰVEIBEN

BALÁSFY TAMÁS, RÁTTKAY GYÖRGY ÉS
BÁRSONY GYÖRGY MUNKÁI*

Bevezetés: A katolikus egyházi középréteg irodalmi tevékenysége Magyarországon a 17. században

A kora újkori katolikus egyházi középrétegnek a korszak művelődésében, illetve egyházi irodalmában betöltött szerepéről átfogó elemzés mindeddig nem készült, ám helyzetük 16–17. századi alakulásáról, anyagi viszonyaikról, tevékenységi köreikről Molnár Antal jóvoltából már rendelkezünk modern kutatási eredményekkel. Megállapításai szerint a jelzett társadalmi csoport létszámát drasztikusan csökkentette a főpapi székhelyek többségének megszűnése, illetve a társaskáptalanok jelentős részének pusztulása. Emellett ez a réteg többnyire negatívan reagált a trienti reformokra, s a 17. század nagy jezsuita térhódításának is igyekezett gátat vetni (ahogy ez például Győrben is történt). Molnár jelezte azt is, hogy a kanonokok tevékenysége elsősorban a hiteleshelyi munkára, az egyházi birtokok igazgatására, az egyházmegye vizitálására, illetve a káptalan országgyűlési és zsinati képviselőre korlátozódott, míg a lelkipásztorkodásban vagy az oktatásban alig vettek részt, továbbá *„kulturális téren csak igen kevesen jeleskedtek”*.¹

Az utóbbi állásfoglalással mi is egyetértünk, sőt, az esztergomi főszékeskáptalan kanonoki tagságának erre irányuló vizsgálatával meg is tudjuk erősíteni. Kollányi Ferenc adattára szerint a 17. században 169 személy töltött be tisztséget a

* Köszönöm Bene Sándornak, Varga Szabolcsnak és Zászkaliczky Mártonnak tanulmányom elolvasását és a hasznos észrevételeket.

¹ Lásd MOLNÁR Antal: *A bátai apátság és népei a török korban*. (METEM Könyvek 56.) Budapest, 2006. 13–24.

káptalanban.² Ezek közül száznegyvenhárom kanonoknak nem jelent meg nyomtatásban írásműve, továbbá Kollányi kéziratos munkájukról sem tud. A maradék huszonhat személy közül kiesik a vizsgálatból Lósy Imre, Sztankovics János, Széchényi György, Szelepcsényi György, illetve Kéry János, akik már kanonoki tisztségük betöltése után, vagy éppen azt megelőzően (is) publikáltak (Kéry János).³ Így a százhatvankilenc személyből, akik a 17. században az esztergomi káptalanban stallumot szereztek, a hivatal betöltése alatt csupán huszonegy kanonok (12,4%) folytatott írásos, alkotói tevékenységet. Még ha Kollányi adatai nyilván felülvizsgálандók és némely esetben pontosítандók is, nem tartom valószínűnek, hogy egy ilyen revízió során az arány jelentősen változna.

Az adattár elemzéséből néhány további tanulság is levonható. Kiderült egyrészt, hogy az esztergomi kanonokok alig képviseltették magukat a „frontvonalban”, azaz a hitvita-irodalomban. Ez alól csak Bársony György jelent bizonyos mértékig kivételt, bár ő sem hitvitázó művet, hanem – és ezt fontos kiemelni – egyházi ügyeket tárgyaló politikai röpiratot készített.⁴ Elenyésző a munkásságuk emellett a kegyességi és egyéb egyházi literatúra területén is. Mégis, a szerény irodalmi-tudományos termés ellenére azt tapasztaltam, hogy eme réteg műveltségének, illetve írásos munkáiknak felfedezhetőek olyan közös karakterjegyei, amelyek érdekesebbek az alaposabb vizsgálatra.

A továbbiakban három fontos 17. századi íróval, illetve műveikkel szeretnék foglalkozni, akik egyaránt e réteg képviselői voltak, ugyanis mindhárman kanonoki, illetve préposti tisztséget töltöttek be a vizsgált munkáik írásakor. Eme alkotások közül kettő vallási-politikai vitairat, egy pedig klasszikus történeti munka. Nyilván önkényes és kissé egyoldalú volt a választásom, viszont így tudtam néhány általános jelenséget körvonalazni. A három írószemélyiség, akiről szó lesz: Balásfi Tamás, Ráttkay György és Bársony György.

² KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900. 203–318. Kollányi századok szerint külön fejezetekre osztja az adattárát, s ezen belül kronológiai sorrendben, a kanonoki stallum elnyerésének időpontja szerint halad előre az egyes személyek bemutatásánál.

³ Kéry Jánosra lásd KOLLÁNYI: *Esztergomi kanonokok... i. m.* 290–291.

⁴ Személyére és művére lásd alább!

Harc a jelen és a múlt értelmezéséért: Balásfi Tamás válasza Alvinczi Querelájára

Balásfi Tamás (1580–1625) életpályája mutat néhány érdekes párhuzamot nagy mentora és példaképe, Pázmány Péter kurrikulumával. Ő is protestáns, sőt unitárius szülők gyermeke, továbbá minden bizonnyal szülővárosában, Kolozsvárott tért át katolikus hitre – feltehetően az ottani jezsuita atyák hatására. Ezt követően Bécsben, majd a római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult. Hazatérése után pappá szentelték; 1609–1618 között a győri káptalan örkanonoka, 1613-tól címzetes boszniai püspök, 1618-tól pozsonyi prépost, 1621-ben váci, 1622-ben pedig pécsi püspök lett.⁵ Műveit 1614–1621 között, vagyis kvázi főpapként írta ugyan, de a címzetes boszniai püspöki cím nem jelentett valós jövedelmet, így indokoltnak érzem, hogy személyéről e helyütt szóljak.⁶

Balásfiról tudjuk, hogy rendkívül agresszív személyisége súlyos konfliktusokat okozott közte és a győri, majd a pozsonyi káptalan tagjai között. Pázmány azonban mindannyiszor mellé állt, ami egyértelműen annak volt köszönhető, hogy Balásfi kiváló fegyvertársnak bizonyult az érsek és protestáns ellenfelei által vívott intenzív tollharcban, s ezzel nagy szolgálatot tett az érseknek.⁷ Írásaiban a pozsonyi prépost metsző gúnnyal, valamint hatásos teológiai, történelmi és jogi érvekkel szállt szembe a csepregi evangélikus tanárok, továbbá Alvinczi Péter és Szenci Molnár Albert vitáiraival.⁸

⁵ Életpályájára lásd Szabó Ignác: *Balásfi Tamás püspök és egyh[ázi] író élete és művei*. Magyar Sion 11. (1897) 122–133, 184–209; Újabbán, további irodalommal lásd Lux Etelka: *Balásfi Tamás*. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. Szerk. KÓSZEGHY Péter – TAMÁS Zsuzsanna. I–XIV. Budapest, 2003–2014. I. 174.

⁶ Idézett művében Molnár is a káptalani papsághoz – bár annak „felső rétegehez” – sorolja azokat, akik hódoltságai püspöki címmel is bírtak. Lásd MOLNÁR: *i. m.* 20.

⁷ Balásfi botrányaira, illetve Pázmánnyal való kapcsolatára lásd FRANKL [Fraknói] Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. I–III. Pest, 1868–1872. I. 394–432.; SZABÓ: *i. m.* 124–133.

⁸ E művekre bővebben lásd *uo.* 184–209. Fontos elemzés Balásfi Tamás *De fidelitate subditorum erga principes* (1620) című munkájáról, s annak Pázmány Péter politikai nézeteihez való viszonyulásáról: HARGITTAY Emil: *Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei*. Irodalomtörténet 12. [62.] (1980/1) 134–147. Szenci Molnár Albert ellen írt munkájáról újabbán lásd BENE Sándor: *A Szilveszter-bulla nyomában. Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány fordulópontja*. In: „Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Szerk. BENE Sándor. Budapest, 2006. 89–124., itt 94.

Különösen fontosnak tartom Balásfi *Apologia pro clero* című, 1620-ban megjelent munkáját, amelyben Alvinczi Péter *Querela Hungariae* című röpiratára reagált. Amint az a címben is megfogalmazódik, szerzőnk Alvinczinak (illetve esetleges szerzőtársainak) ama fő tételét kívánta megcáfolni a munkájával, miszerint a belháborúnak, vagyis „a magyarok II. Ferdinánd elleni háborújának” a kiváltó okai a „klérus és más katolikusok” lennének.⁹ Nagy erővel ütközik össze e két műben a magyar történelemre, s elsősorban a közelmúlt történetére vonatkozó protestáns és katolikus narratíva – hasonlóan, mint Magyar István munkájában és Pázmány rá adott válaszában. Szerepelnek egyrészt a már klasszikussá váló vitakérdések, mint Giuliano Cesarini bíborosnak a törökkel kötött béke megszegésére való biztatása és a várnai csatavesztés, II. Lajos lutheránus-ellenes törvényei (köztük a „Lutherani omnes comburantur”), a kassai templom 1604. évi elvétele és a nevezetes 1604. évi 22. artikulus.¹⁰ Balásfi ezekre a protestáns oldalról jövő törté-

⁹ BALASFI, Thomas: *Apologia pro clero et aliis catholicis Hungariae, sive refutatio libelli, cui titulus est, Querela Hungariae, qui causas belli Hungarorum, adversus Ferdinandum secundum, electum Romanorum imperatorem semper Augustum, Germaniae, Hungariae, Bohemiae regem etc. clerum, ac alios catholicos esse, confinxit*. Viennae Austriae, 1620. Alvinczi művének az 1620-as kiadásához fértünk hozzá (az első kiadás 1619-ben jelent meg). Lásd [ALVINCZI, Péter:] *Querela Hungariae*. [S. l.] 1620. A *Querelát* legutóbb Heltai János elemezte nagy alaposággal, s vázolta az ebből továbbgyűrűző, Alvinczi, valamint Pázmány és Balásfi között folyó tollharcot is; emellett Alvinczi és Balásfi egy másik polémiaját is ismertette. Heltai egyébként bizonyos korabeli megnyilatkozások alapján úgy véli, hogy a *Querelát* nem egyedül Alvinczi írta, bár valószínűnek tartja, hogy a kassai prédikátor is részt vett a munkában. Lásd HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. (Humanizmus és Reformáció 21.) Budapest, 1994. 129–154.; a *Querela* szerzőségére lásd uo. 137–139., 148–150.

¹⁰ A „Várna-toposz” a protestáns történet szemléletnek, illetve apologetikus irodalomnak az egyik kedvelt argumentuma lett már a 16. században – igen sok előfordulása ismert Benczédi Székely Istvántól kezdve Alvinczi Péteren, Révay Péteren át Matkó Istvánig. Számos felbukkanását regisztrálja, illetve a jelenségről beszámoló szakmunkákat is felsorolja Kovács Sándor Iván. Lásd SZEPSI CSOMBOR Márton: *Összes művei*. S.a.r. Kovács Sándor Iván – KULCSÁR Péter. (Régi Magyar Prózái Emlékek 1.) Budapest, 1968. 608. Még lásd HELTAI: *i. m.* 129–130. Révaynál való előfordulására lásd Tóth Gergely: *Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben: Révay Péter Monarchiája*. In: *Clio inter arma*. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. Szerk. Tóth Gergely. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes) Budapest, 2014. 117–147., itt 136. Matkó István felsőbányai prédikátor *Fővenyén épített ház romlása* (1666) című művében szintén felbukkan a toposz. Lásd GARADNAI Erika Csilla: *A felső-magyarországi hitvita. (1663–1672) Sámbar Máttyás, Pósházi János, Matkó István és Czeglédi István polémiaja*. Budapest, 2018. 61. II. Lajos lutheránusok ellen hozott törvényeire lásd CSEPREGI Zoltán: „Lutherani omnes comburantur”. *Legenda, források, rekonstrukció*. In: *Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*. Szerk. FAZAKAS Gergely Tamás – IMRE Mihály – SZÁRAZ Orsolya. Debrecen, 2015. 30–40. Az 1604. évi országgyűlés végzései

nelmi vádakra, katolikus-ellenes argumentumokra ügyes válaszokat ad. Szerinte ugyanis I. Ulászló valójában akkor követett el esküszegést, amikor szövetségesei tudta nélkül békét kötött a törökkel;¹¹ a II. Lajos alatti ominózus törvényeket az egész országgyűlés hozta, és nem csupán a klérus (tehát nem okolhatók egyedül érte), továbbá végeredményben jogosak voltak; Kassa nevének leírása nélkül kijelenti, hogy eredetileg katolikus templomot visszavehet az egyház; a 22. artikulus esetében pedig visszautasítja, hogy ez a protestánsok kiirtására született volna, illetve hogy ezt a cikkelyt a klérus alkotta volna meg.¹² Tehát ekkorra a nemzeti emlékezetben már megfigyelhetők olyan mozzanatok, amelyeket protestáns oldalon a katolikusok elleni érvvé kovácsoltak, s amelyekre aztán a másik térfelel is megszületett a megfelelő magyarázat.

Rendkívül érdekes módon vetődik fel a vitában Mátyás király személyének a kérdése. Alvinczi ugyanis azt hangoztatta művében, hogy a jó emlékezetű királyt önként, teljes egyetértésben választották meg a magyarok, ellentétben II. Ferdinánddal.¹³ Balásfi azzal vág vissza – jogosan –, hogy Mátyást nagybátyja, Szilágyi Mihály hathatós nyomására és fenyegetésére tették királlyá az összegyűlt nemesek és főurak (ennek kapcsán Bonfini idézi), tehát Ferdinánd megválasztása szabadabb volt, másrészt – nyilván tudva a protestáns múltszemléletben virágzó Mátyás-kultusról¹⁴ –, odaveti, hogy Mátyás jó katolikus király volt, s ő, Balásfi a hit dolgában sokkal közelebb áll hozzá, mint a *Querela* szerzője.¹⁵ Mátyás figurá-

közé utólagosan „becsempészett” 22. törvénycikk – amelyben az uralkodó megtiltotta a vallási ügyek tárgyalását a diétákon – a Bocskai-propaganda egyik fontos vádpontja lett Rudolf császár és király ellen, s a későbbi protestáns irodalomban is nagy szerepet kapott. A cikkelynek a Bocskai István hívei által gyártott propaganda-irodalomban való jelenlétére lásd TESZELSZKY, Kees – ZÁSZKALICZKY Márton: *A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok. Hírek, diplomácia és politikai propaganda (1604–1606)*. Aetas 27. (2012/4) 49–121., itt 94., 97., 101., 118.

¹¹ BALÁSFÍ: *i. m.* 17–24. Korábban Pázmány is ezzel érvelt az *Öt szép levél*ben, tehát Balásfi alighanem onnan merített. Vö. HELTAI: *i. m.* 111. Később Sámbar Mátyás szintén ezzel az argumentummal vágott vissza, amikor Matkó Istvánnak az előző jegyzetben említett művére válaszolt. Lásd GARADNAI: *i. m.* 74.

¹² Lásd BALÁSFÍ: *i. m.* 32–33. (II. Lajos alatti lutheránus-ellenes törvények); 26–27. (templomok elvétele); 31–32. (22. artikulus).

¹³ Lásd ALVINCZI: *i. m.* 8.

¹⁴ Erre újabban, további irodalommal lásd TÓTH: *Lutheránusországtörténet... i. m.* 134–135; TÓTH Gergely: *„Matthias Augusto similis”. Mátyás-kultusz a kora újkori protestáns múltszemléletben* (kézirat).

¹⁵ BALÁSFÍ: *i. m.* 52–54. Itt kell szólnunk Makkai László erősen tendenciózus megállapításairól Balásfi műveivel kapcsolatban. Mint írja, „A saját erőbe vetett bizalmat támogató Mátyás-hagyományt

jára tehát a katolikus oldalon is igényt tartottak, ahogy az Pázmánynál és később más szerzőknél is markánsan megmutatkozott.¹⁶

A közelmúlt eltérő olvasatai is nagy teret kapnak Alvinczi és Balásfi szövegében is, elsősorban ami a Bocskai-felkelést, II. Ferdinánd megválasztásának körülményeit – ahogy azt fentebb láthattuk –, valamint Bethlen Gábor 1619-ben megindított hadjáratát és magyarországi uralmát illeti. Sőt, Balásfi munkája egyebek mellett azért is jelentős, mert a 17. század első két évtizedének nagyon markáns katolikus értelmezését adja, a *Querela* teljes antitéziséét. Az utóbbiban például szó esik arról, mekkora pusztítást hozott a „klérus” az országra, míg Balásfi a válaszában egyetért ugyan a pusztítás tényével, de gúnyosan megjegyzi, hogy a *Querela* szerzője – nyilván lelkiismeret-furdalásból – le sem írja munkájában Bocskai nevét, aki a pusztítások valódi okozója volt, s egyébként sem a vallásügy indította cselekvésre, hanem az, hogy lelepleződött a törökkel közösen folytatott szervezkedése.¹⁷ (Tény,

azzal támadta [ti. Balásfi – T. G. I.], hogy a Habsburgoktól eltérően Mátyás nem származott Árpádtól, és a törvényesen megválasztott Habsburg királyoktól eltérően erőszakkal jutott a trónra. Mindezt tetézte azzal, hogy I. Ulászlónak a protestáns hitvitázóktól a pápa káros politikai befolyásának bizonyítására felhozott, a várnai csatavesztéshez vezető esküszegését Hunyadi János nyakába varrta.” Emellett a történész alább is katolikus „Mátyás-ellenességről” ír. Lásd MAKKAJ László: *Művelődés a 17. században*. In: Magyarország története 1526–1686. Főszerk. PACH Zsigmond Pál, Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest, 1985. (Magyarország története tíz kötetben) 1461–1576., itt 1538. Jómagam hiába böngésztem Balásfi munkáit, nem találtam semmi nyomát annak, hogy a harcias prépost azzal érvelt volna, miszerint Mátyás nem származik Árpádtól (!), vagy hogy Hunyadi János a felelős az „esküszegésért”. Ehelyett azt találtam, hogy Balásfi a *De fidelitate subditorum* című munkájában, majd a *Christiana responsio*ban is magasztalja Hunyadi Jánost és Mátyást is, és hangsúlyozza azok török elleni győzelmeit, továbbá tiszta katolikus hitüket; sőt, az utóbbi műben felemlegeti Mátyásnak az „eretnek” huszita csehek elleni diadalait is. Lásd BALASFI, Thomas: *De fidelitate subditorum erga principes*. Viennae Austriae, 1620. 69–70.; Uő: *Christiana responsio ad libellum Calvinisticum Alberti Molnar...* Viennae Austriae, 1621. 98–99. Az igaz, hogy Balásfi szerint Mátyás nem a magyarok teljes egyetértése mellett jutott a trónra, ám ezt – mint láttuk – a Mátyás megválasztásának „tisztaságával” példálózó Alvinczinek írta válaszul, ráadásul helytállóan. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a korabeli katolikus műtszemlélet „Mátyás-ellenességéről” beszélni teljes tévedés; Pázmánynál is ennek az ellenkezője igaz. Még lásd a következő jegyzetet.

¹⁶ Pázmány és a korabeli katolikus közvélemény pozitív Mátyás-képére lásd Tóth Gergely: *Történelmi szimbólumok a magyarországi rekatolizáció szolgálatában*. Régi témák új vonásokkal (kézirat); Tóth: „*Matthias Augusto similis*”... i. m.

¹⁷ „*Dicis, magnam cladem illatam Hungariae, desaevitum in omnem aetatem ac sexum. Tu innuis, quando, dicam ego expresse, illis scilicet temporibus, quibus Stephanus Bocskai (quem tu subitices, conscientia credo malefactorum illius, quod satis scias, illum non religionis negotio adductum fuisse, ut patriam perturbaret, sed quia reiectum fuerat, quod cum Turcis in Christianorum perniciem moliebatur)...*” BALASFI: *Apologia pro clero*... i. m. 33.

hogy a *Querelában* nem szerepel Bocskai neve: ezek szerint a készítők valóban nem gondolták úgy, hogy a néhai fejedelem neve jó hívószó lenne!) Ezután következik Balásfinál a Bocskai-felkelés bemutatása, amely valójában egy veszteséglista, vagy inkább egy katolikus vádirat, meghurcolt és meggyilkolt püspökökkel, megalázott és kifosztott szerzetesekkel, kanonokokkal, és így tovább.¹⁸ A mű végén hasonló hangvételű felsorolás olvasható Bethlen támadása kapcsán, ahol már a kassai mártírok is helyet kapnak.¹⁹ Ugyanakkor szerzőnk nem csupán a katolikus egyház veszteségeit hozza elő. Bocskai kapcsán megemlíti a török és tatár segédhadakat s azok pusztításait, a töröktől kapott korona botrányát és Esztergom elvesztését, míg Bethlennek Dóczy András főkapitány törvénytelen lefogását rója fel.²⁰

Szintén forró téma volt a korszakban a jezsuiták ügye. Mint ismert, a bécsi béke szövegébe és II. Mátyás koronázás előtti dekrétumába is bekerült az a határozat, hogy a rendnek nem lehet ingatlan vagyona az országban. A törvénycikkre hivatkozva a *Querela* szerzője amiatt panaszkodik, hogy a jezsuiták ennek ellenére „kigyók módjára bekúsztak” (*instar anguim irrepserunt*) a főúri palotákba, de még Nagyszombatba is, s eközben azzal érvelnek, hogy a magyarországi tartózkodást nem tiltották meg nekik. Külön kiemeli Pázmányt, aki – „egyedül azért, hogy a krisztusi evangélium népét elpusztítsa” – kilépett a jezsuita rendből és érsekké lett.²¹ Balásfi igen nagy terjedelemben igyekszik cáfolni a *Querela* állításait.²² Hosszú érveléséből most csak azt a részletet emeljük ki, ahol Pázmány érsekké emelését védelmezi. Azt írja ugyanis, hogy amiként Szent István érsekké és püspökké tette Sebestyén illetve Mór bencés szerzeteseket, úgy II. Mátyás is megtehetette, hogy a jezsuita Pázmányt érseknek nevezze ki.²³ A szent királyra való hivatkozás jól beleillik abba a folyamatba, amelyben István a katolikus múltszem-

¹⁸ Uo. 33–36.

¹⁹ Uo. 116–119.

²⁰ Uo. 33–35., 116.

²¹ ALVINCZI: *i. m.* 15.

²² BALASFI: *Apologia pro clero... i. m.* 77–95.

²³ „*Et quidem ad exemplum Sancti Stephani regis Hungarorum, qui Sebastianum et Maurum, ex Ordine Sancti Benedicti, et Monasterio Sancti Montis Pannoniae, qui a Divo Martino nomen habet, et ab Archiabbatia quoque locus est celeberrimus, monachos, illum Archiepiscopatus Strigoniensis, hunc Quinqueecclesiensis Episcopatus olim dignitatibus affecerat, Matthias secundus rex Hungariae, idemque Romanus Imperator, Petrum Pazmany ex Ordine Iesuitarum Strigoniensi Archiepiscopatu cohonestavit...*” Uo. 94.

lélet legfontosabb alakja lesz, egyben életműve állandó referenciális ponttá válik a korabeli katolikus írásművekben.²⁴ Pázmány Péter már a *Feleletben* is számos helyen Szent István valamely törvénycikkével vágott vissza Magyar Istvánnak, kihasználva az első király tekintélyét.²⁵

Balásfi munkája ugyanúgy egyértelműen politikai vitairat, ahogy a *Querela* is ide sorolható.²⁶ Ugyanakkor mindkét műben erősen felekezeti narratíva érvényesül: Alvinczi és társai a klérust, míg Balásfi válaszul a „prédikátorokat” nevezi meg minden baj forrásaként, vagyis minden sérelmet vallási sérelemként tüntetnek fel.²⁷ Emellett Alvinczi és Balásfi személyében két egyházi ember vitázik egymással. Tény, hogy a vitakérdések jelentős része szekuláris jellegű (például Ferdinánd megválasztásának körülményei, valamint az idegen zsoldosok pusztításának, az Esztergom környéki falvak átengedésének és a palánkok lebontásának a kérdése),²⁸ és az egyházakhoz kötődő problémák (jezsuiták, templomok ügye, a protestánsok, illetve a katolikusok jogsérelmei, panaszai stb.) szintén nem teológiai, hanem politikai síkon mozognak, ahol már jogi és történeti argumentumok csapnak össze. Ám mindkét irat megtart valamit a hitvitázó szerepéből, nézőpontjából is, amennyiben a felelősöket mindkét szerző a másik oldal egyházi képviselőiben látja – a világi ügyek tekintetében is.

A hagyományos hitvita-irodalom mellett tehát a valláskérdés, illetve a katolikus-protestáns szembenállás kiterjeszkedett a közélet, az országos politika diskurzusaiba is. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a bécsi békében, majd az 1608. évi országgyűléseken a protestáns felekezetek elismerést és törvényi biztosítékot kaptak a működésükre és egyházszervezetük kiépítésére, így maga a vallásügy

²⁴ Lásd erre bővebben monográfiánk vonatkozó részét: Tóth Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*. Budapest, 2016. 13–40.

²⁵ Lásd uo. 38. (116. jegyzet.) Később a jezsuita Sámbar Máttyás a *Három idvösséges kérdés* című hitvitázó munkájában (1661) ugyancsak a szent király törvénykönyvének a vallási előírásait (bőjt, gyónás) hozza fel bizonyítékként a katolikus vallás „régiségére”, illetve „elsőbbségére”. Lásd GARADNAI: *i. m.* 40–41.

²⁶ Heltai János ugyancsak „politikai röpiratként” definiálja a két szöveg műfaját. Lásd HELTAI JÁNOS: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. (Res Libraria II.) Budapest, 2008. 285.

²⁷ Lásd erre HELTAI: *Alvinczi Péter... i. m.* 131.

²⁸ A zsoldosok pusztításával kapcsolatban lásd BALASFI: *Apologia pro clero... i. m.* 24–26.; a falvak átengedésének és a palánkok lebontásának a kérdése: uo. 75–77.

közjogi és politikai kérdéssé, hivatkozási alappá vált, illetve állandó és súlyos vitatéma lett az országos politikában.²⁹ Balásfi – Pázmány árnyékában, őt mintegy tehermentesítve – a hagyományos hitvitázó irodalmat is művelte, de a közjog, történelem és politikum mezején is láthatóan igen otthonosan érezte magát. Ez az otthonosság meggyőződésem szerint részben annak köszönhető, hogy győri kanonokként, majd pozsonyi prépostként, tehát a származása, tevékenységi köre és birtokai nyomán a rendi társadalomba jobban betagozódó egyházi középréteg tagjaként ismerős terepen mozgott, amikor ilyen témákban kellett megnyilvánulnia.³⁰

A horvát nemzeti múlt feltalálása, aktuálpolitikai felhangokkal: Ráttkay György

Balásfival ellentétben Ráttkay György (1612–1666) soha nem emelkedett püspöki méltóságra, de az ő élete sem tipikus kanonoki életpálya. Egyrészt főúri származású volt, ami megmutatkozott markáns politikai szerepvállalásában (a magyar országgyűléseken a horvát-szlavón tartományi rendi gyűlés küldöttje volt majd két évtizedig), illetve erős rendi-nemesi szemléletében.³¹ Másrészt a zágrábi székeskáptalanban töltött be olvasókanonoki tisztséget, amely testület igen sokban különbözött magyarországi társaitól: nagy számú, de kifelé zárt tagsággal bírt, a horvátországi rendi társadalomban szilárdabb és tekintélyesebb helyet foglalt el, továbbá határozottan ellenállt a magyarországi főpapság beavatkozási kísérleteinek, így a horvát szuverenitás-gondolat egyik bölcsője is volt.³²

²⁹ A korszak egyházpolitikai vitáira még mindig a legteljesebb összefoglalás, habár szemléletében már jócskán elavult: ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. II. kötet. A bécsi békekötéstől a linczi békekötésig. 1608–1647. Budapest, 1891.

³⁰ Megjegyzendő, hogy emberi karaktere, illetve súlyos jellemhibái – hatalmaskodás, fizikai és verbális agresszió, pereskedések, javadalmak gátlástalan halmozása – is sokkal inkább egy világi földesúrra, illetve egy „régí típusú” főpapra emlékeztetnek, mint egy „reformszellemű” egyházfőre, mint amilyen mestere és mentora, Pázmány volt.

³¹ Ráttkay Györgyre lásd BENE Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*. (Irodalomtörténeti Füzetek 148.) Budapest, 2000.

³² Erre lásd MOLNÁR Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. (METEM Könyvek 77.) Budapest, 2012. 25–35.; BENE: *Egy kanonok... i. m.* 147.

Ráttkay fő műve, a *Memoria regum et banorum* jól tükrözi a szerző származásának és életútjának eme sajátosságait.³³ Ahogy azt Bene Sándor bemutatta, a jeles historikus egy rendek által kormányzott monarchiát tartott volna ideálisnak, ahol a főurak választják meg a királyt – ez a szemlélet világosan következett Ráttkay főrendi státuszából.³⁴ Ugyanakkor a műben megmutatkozó igen markáns protésztánsellenesség, a „megszentelt Illíria” gondolata, a Horvátország-központúság, illetve az önálló horvát múlt megteremtésének az igénye mögött a kanonok Ráttkay sejlik fel.³⁵ Nem hiányoznak az aktuális politikai témák sem a műből: így érezhető a Habsburg uralkodókkal, illetve a korabeli bécsi politikával szembeni elégedetlenség Ráttkay narrációjában, ahogyan helyet kap a műben az aktuális török-kérdés is – mindez Ráttkay aktív politikai szerepléséből következik.³⁶

Tanulmányomban két kisebb részlet elemzésével szeretnék hozzájárulni a *Memoria* interpretációjához. Ahogy azt Bartoniek, majd Bene is jelezte, Ráttkay sajátos kölcsönhatásban van a magyar történeti hagyománnyal: miközben igyekszik abból kiszemezgetni a horvát érdekű eseményeket, erősen függ is e munkáktól, így nélkülük olykor nehezen is érthető az elbeszélése.³⁷ Ennek egy különösen fontos és messzebbre mutató példáját találtam a második könyvben. Ráttkay ugyanis rábukkant Thuróczyról Keán (*Chean*) vezérre, aki a krónika szavai szerint „*dux Bulgarorum et Sclavorum*” volt, továbbá – ugyancsak Thuróczy szerint – István „*devicit et occidit*”, azaz legyőzte és megölte, bár a hadjárat a természeti viszonyok miatt sok nehézséggel járt.³⁸ A mai tudományos álláspont szerint Keán Sámuel bolgár cárral

³³ A mű általunk is használt első kiadása: RATTKAY, Georgius: *Memoria Regum, et Banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*. Viennae Austriae, 1652.

³⁴ Lásd BENE: *Egy kanonok... i. m.* 154–158.

³⁵ Vö. BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. (Kézirat gyanánt.) Budapest, 1975. 415–421.; BENE: *Egy kanonok... i. m.* 124–158.

³⁶ Uo. 85–94.

³⁷ BARTONIEK: *i. m.* 418.; BENE: *Egy kanonok... i. m.* 84., 106–107.

³⁸ „*Post hec autem movit exercitum super Kean ducem Bulgarorum et Sclavorum, quae gentes loca naturali situ munitissima inhabitant, unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem devicit et occidit...*” Lásd THUROCZ, Johannes de: *Chronica Hungarorum. I. textus*. Ed. GALÁNTAI, Elisabeth et KRISTÓ, Iulius. (Bibliotheca Scriptorum medii recentisque aevorum – Series nova VII.) Budapest, 1985. §. 256. (75.) Egyértelmű, hogy itt Ráttkay Thuróczyt használta, s nem Bonfini, akinél egyébként – Thuróczy nyomán – szintén szerepel a történet. Lásd BONFINI, Antonius de: *Rerum Ungaricarum decades*. Ed. FÖGEL, I. – IVÁNYI, B. – JUHÁSZ, L. Lipsiae, 1936–1941. I–IV.; Tom. IV., pars II., Appendix, Fontes, Index. Ed. KULCSÁR, Margarita – KULCSÁR, Péter. (BSMRAe Saec. XV.) Buda-

azonosítható, aki ellen István bizánci szövetségben hadakozott.³⁹ Ráttkay azonban részben más irányba vitte el nagy narratíva-teremtő készsége, illetve találékony-sága. Először is, bár Keánt helyesen bolgár cárnak, Sámuel utódának tartotta, de egyben „rex Slavoniae”-t kreált belőle,⁴⁰ s ezzel beillesztette a horvát(–dalmát–szlavón) királyok általa megalkotott sorozatába.⁴¹ Ezután igazi humanista modorban (de a 17. században már kissé anakronisztikusnak ható fogással) eposzi háborút költött a krónika szikár közlése köré, vagyis antik auktoroktól átvett toposzok segítségével megalkotta Keán és István küzdelmét.⁴² Már ebből a két mozzanatból is látszik, hogyan készül Ráttkay műhelyében a (korai) nemzeti história: egy kis adatmorszából, egy alig ismert történelmi alakból „szlavón” királyt farag, és egy szépen kidolgozott háború-, illetve csataleírással állít neki emléket.

A legfurcsább azonban Keán halálának bemutatása, akit, mint láttuk, Thuróczy szűkszavú beszámolója szerint Szent István „ölt meg” (*occidit*). Ráttkay ugyanis nem győz csodálkozni azon, hogy István, akit már akkor szentnek tartottak, ilyen „kegyetlen” volt, és ennyire „dühögött” (*saevire sit visus*) „e hatalmas és kiváló király”, azaz Keán ellen.⁴³ Szerzőnk tehát egyértelműen „Szlavónia királya” mellé

pest, 1976. 2.1.267–270. Ennek bizonyítéka egyebek mellett, hogy Bonfini humanista okoskodással a „szlávok nemzetségéből származó bolgárokról” ír („*e Bulgaris Sclavorum genere natis*”, 2.1.267), így alakítva át Thuróczy kifejezését („*ducem Bulgarorum et Sclavorum*”), de Ráttkay Thuróczy kifejezését veszi át kisebb módosítással („*Bulgarorum Sclavorumque regem*”). Lásd RÁTTKAY: *i. m.* 49. Szerzőnk alább név szerint is hivatkozik Thuróczyra mint forrásra. Lásd *uo.* 50.

³⁹ Kristó Gyula ezzel gyökeresen ellenkező elméletet dolgozott ki, és Keánt valamifajta dél-erdélyi tartományúnak vélte. Lásd KRISTÓ Gyula: *Keán, Szent István ellenfele*. In: Uő: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged, 2000. 63–77. Ám a kutatás – jelentős részben régészeti felfedezések hatására – ezt a teóriát mára teljesen elvetette, és Keánt Sámuel cárral (vagy annak valamely utódjával) azonosítja. Lásd erre legújabban THOROCZKAY Gábor: *Megjegyzések Erdély államalapítás-kori történetéhez. Keán kiléte és egyes kapcsolódó kérdések*. In: Uő: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. Budapest, 2016. 9–28.

⁴⁰ Lásd RÁTTKAY: *i. m.* 48. (a margón.)

⁴¹ Ráttkay ezt az uralkodó-sorral is alátámasztott, különböző államszervezeteken és dinasztiákon át vezetett „illír” kontinuitást az ősidőktől kezdi el, s ennek a láncolatnak az elemévé tette Keánt is. Lásd BENE: *Egy kanonok... i. m.* 134–136.

⁴² RÁTTKAY: *i. m.* 48–49. Hasonló jelenségre, azaz Nagy Károly avarok elleni hadjáratának „kibontására” Bonfininél lásd KULCSÁR Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. (Humanizmus és reformáció 1.) Budapest, 1973. 50–52.; a jelenség magyarázatára lásd KULCSÁR Péter: *A humanista történetírás*. In: Uő: *Humanista történetírás Magyarországon (Tanulmányok)*. (Kisebbségkutatás Könyvek) Budapest, 2008. 60–93., itt 70–71.

⁴³ „*Et sane mirum videri potest, virum iam tunc sanctitatis opinione celebrem [Szt. István – T. G. I.], adeo se severum erga potentissimum atque eximium regem exhibuisse, ut omnibus vita condonata, in solum regem, et iam captum saevire sit visus.*” RÁTTKAY: *i. m.* 49.

állt: sokkal fontosabb volt neki a fiktív „illír” uralkodó, mint a negatív vonásokkal felruházott Szent István – aki nem mellesleg a zágrábi székesegyház védőszentje volt.⁴⁴ Vagyis Ráttkaynál a nemzeti múltteremtés igénye már felülkerekedett a hagyományos, magyar történelmi örökségen. Ráadásul a horvát szerző azt a Szent Istvánt ábrázolta negatívan, akinek a Dráva túloldalán ekkor épült ki az újfajta kultusza!⁴⁵ Persze éppen ez az attitűd, a magyar szent király iránti közöny jelzi a zágrábi egyházmegyének a korban egyre határozottabb „különütasságát”, eltérő múltszemléletét. A horvát historikus egyébként legitimnek tartotta a magyar királyok uralmát, és Illíria jövőjét a Magyar Királysággal együtt képzelte el⁴⁶ – de Keánt meggyászolta, mert ő még önálló „szlavón” király volt.

A Bocskai-felkelés szerepeltetése a műben szintén jellemző részlet, amely jól bemutatja szerzőnk sajátos politikai nézőpontját. Ráttkay felszínesen, és persze elítélően ejt szót az 1604-ben kirobbant mozgalomról, de gondosan átmásolja Istvánffy Miklóstól a szlavóniai vonatkozásokat. A jeles történész előd kifejti, hogy Némethy Gergely hiába szólította csatlakozásra a szlavón rendeket, azok válasza sem méltatták, sőt megszervezték a Dráva vonalának a védelmét, Draskovich János bán vezetésével. Ráttkay mindezt áttemeli művébe, s öntudatosan odairja a margóra: „*fidelitas Illyricorum erga Caesarem*”, vagyis, „*az illírek hűsége a császárhoz*”.⁴⁷ Istvánffy beszámol arról is, hogy Draskovich a szlavóniai haderő egy részével 1605 júliusában csatlakozott Sigmund Trauttmannsdorff császári parancsnok seregeihez, s közös erővel sikerült Némethy erőit Körmendnél meghátrálásra kényszeríteni – Ráttkay ezt is átmásolja, s a margón hozzáteszi: „*Illyrici Hungariam contra Bochcaium defendunt*”, vagyis „*az illírek megvédelmek Magyarországot Bocskaival szemben*”.⁴⁸ A felkelést és a tizenötéves háborút lezáró békék elemzésénél Ráttkay hangja már elkomorul – láthatólag nem helyesli a török elleni harc abbahagyását. Szerzőnk megjegyzi, hogy a háború sok győzelmet hozott, míg a

⁴⁴ Lásd MOLNÁR: *A zágrábi püspökség... i. m.* 14.

⁴⁵ Lásd erre TÓTH: *Szent István... i. m.* 13–35.

⁴⁶ Lásd BENE: *Egy kanonok... i. m.* 136–142.

⁴⁷ RÁTTKAY: *i. m.* 181.

⁴⁸ Uo. 183. Vö. NAGY László: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Budapest, 1961. 291–293.; DOMINKOVITS Péter: „*Egy nemzetek lévén...*” *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején*. Budapest, 2006. 18.

harcok során elvesztett várakért egyes hitszegő német várkapitányok okolhatók, akik egy része meg sem kapta méltó büntetését.⁴⁹ Ezután Ráttkay megvonja Draskovich báni ténykedésének mérlegét, s elégedetten írja, hogy a bán mind a barbár igától, mind az eretnek gonoszságtól, mind a belső mozgalmaktól megvédelmezte a „hazát”, vagyis a Ráttkay által megalkotott imaginárius Illíriát.⁵⁰

A Bocskai-felkelés prezentálása rokon vonásokat mutat a Keán-epizóddal. Határozott regionális tudatot láthatunk Ráttkaynál: már leválasztja az országos eseményekről az őt érdeklő részleteket, vagyis az anyaország története kevésbé érdekli, csak korlátozottan tekinti magáénak. Ez a szemlélet a korszakban egyre több munkában jelentkezett az (egykori) magyar királyság területén: elég itt említeni Frölich, Tröster, Töppelt munkáit, vagy éppen Cserei Mihály Erdély-históriáját.⁵¹ A bécsi udvarhoz való ellentmondásos viszonyát is jól láttatja Ráttkay előadása: margószövegeiben hangoztatja az illírek feddhetetlen hűségét, harcra készségét, ám felpanaszolja a háború abbahagyását és a német kapitányok árulását. Még szerencse, hogy olyan bánok állnak a mindenfelől fenyegetett Illíria élén, mint Draskovich János – sugallja szerzőnk –, aki a Drávánál megállította a magyar eretnekeket, délen pedig a barbár törököket. Ha nem is adja vissza teljesen ez a részlet Ráttkay történelmi és politikai eszméit, mindenesetre elég sokat elárul róluk.

Bársony György igazsága

Bársony György (1626–1678) Balásfihoz hasonlóan szintén főpapi méltóságig emelkedett, ráadásul két nevezetes munkáját már váradi püspökként írta – így ő is csak korlátozottan tekinthető az egyházi közép-reteg képviselőjének. Ám aligha vitatható, hogy szepesi prépostsága fontosabb volt neki, mint a váradi főpapság: az előbbiből származhatott több jövedelme, s a Szepességben, illetve az északi

⁴⁹ Uo. 184. Idézi BENE: *Egy kanonok... i. m.* 86–87.

⁵⁰ RÁTTKAY: *i. m.* 185.

⁵¹ Lásd erre BARTONIEK: *i. m.* 420.; BENE: *Egy kanonok... i. m.* 64–65, 83–84, 101.; Bethlen Miklós és Cserei Mihály regionalizmusára a fogalom alapos tárgyalásával lásd TÓTH Zsombor: *Emlékirat és patriotizmus: Bethlen Miklós és Cserei Mihály regionalizmusa*. In: Uő: *A kora újkori könyv antropológiája. Kéziratos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában.* (Irodalomtörténeti Füzetek 178.) Budapest, 2017. 134–157.

vármegyékben fejtett ki karhatalom segítségével ellenreformációs tevékenységet.⁵² Két nevezetes munkája, a *Veritas toti mundo declarata*, illetve a *Speculum veritatis* – magyar fordításban *Magyarország tüköre* – egyaránt 1671-ben jelentek meg, s világosan kifejezték a honi klérus szemléletét és az uralkodóval szembeni elvárásait a Wesselényi-összeesküvés kudarca után.⁵³

Mint ismert, a *Veritas* lényege az, hogy a protestánsokat nem szabad megűrtetni az országban, mivel nem teljesültek a bécsi békében a vallásszabadsággal kapcsolatban említett feltételek (vagyis például az, hogy a lutheránusok és kálvinisták szabad vallásgyakorlata csak a katolikus egyház sérelme nélkül lehetséges); továbbá, mert a protestánsoknak kedvező törvényeket nem „jogszerűen”, azaz nem a rendek teljes egyetértése mellett hozták; végül pedig azért, mert e törvények a helvét és ágostai hitvallásúak javára írtak, holott a honi kálvinisták, lutheránusok nem is tartják be e hitvallásokat.⁵⁴ E sok szempontból gyenge lábakon álló érvelés vizsgálata helyett érdemes a *Veritas* által közvetített történeti narratívára koncentrálni. Bársony a 17. századi magyar történelem sajátos, de a saját szemszögéből reális értelmezését adja. Az ő szemében a korábbi évtizedeket a protestáns templomfoglalások, a klérus zaklatása, gyilkolása jellemezte, amely szörnyűségek főleg az erdélyi fejedelmek támadásai során estek meg.⁵⁵ További sérelem számára, hogy az elvesztett katolikus templomok, javadalmak, alapítványok nem adták vissza, így például Sopronban és más városokban.⁵⁶ Fontos megjegyzése, miszerint az országgyűlésen már régóta katolikus többség van, így 1647-ben nem szavazással, hanem erőszakkal, fenyegetéssel vívták ki a protestánsok az 5. törvénycikket (vagyis a linzi béke ratifikálását). Bársony szerint ugyanis csak 23 szavazatuk lett volna Felső-Magyarországon, s még kevesebb Alsó-Magyarorszá-

⁵² Életére és műveire meglehetősen elfogult, de jól adatolt tanulmány: ESZE Tamás: *Bársony György „Veritas”-a*. Irodalomtörténeti Közlemények 75. (1971/6) 667–693. Bársony 1653 őszi esztergomi kanonok, 1655-ben barsi főesperes, 1661-ben szentgyörgyi prépost, 1662-ben esztergomi nagyprépost, váradi püspök és szepesi prépost lett. Lásd uo. 668.

⁵³ A *Veritas*nak az 1672-ben megjelent kiadását tudtuk használni: [BÁRSONY, György]: *Veritas toti mundo declarata, argumento triplici ostendens, Sac. Caes. Regiamque Maiestatem non obligari tolerare in Ungaria sectas Lutheranam et Calvinianam*. Viennae Austriae, 1672. A *Speculum*ra lásd alább. A két műre lásd ESZE: *i. m.* 671–693.; TÓTH: *Szent István... i. m.* 35., 38–39.

⁵⁴ Lásd BÁRSONY: *i. m.* Még lásd ESZE: *i. m.* 675–677.

⁵⁵ BÁRSONY: *i. m.* 2v.

⁵⁶ Uo. 2v–3r.

gon.⁵⁷ Az elkeseredés és az indulatok mértékét jól jelzi Bársony összegzése, miszerint a lutheránusok és kálvinisták javára hozott törvények eltörrendők, míg az ellenük hozott törvények (így a „comburantur-cikkely” is) megerősítendők, sőt kötelező érvényteltségük végrehajtandók.⁵⁸

Bársony történeti alapoást is kívánt nyújtani az érvelésének. Ezért közölte a *Veritas* végén a hamis konstantini adománylevél egy részletét (amely a pápaság világi hatalmát vetítette vissza a 4. századba),⁵⁹ s ezért adta ki latinul és magyar fordításban a szintén koholt Szilveszter-bullát – *Speculum veritatis*, illetve magyar fordításban *Magyarország tüköre* címmel.⁶⁰ A Szilveszter-bullában három fontos mozzanat is olvasható: egyrészt, István felajánlotta országát a Szentszéknek, másrészt a pápa teljhatalmat adott Istvánnak a magyar egyház felett, harmadrészt koronát küldött neki. Habár nagy valószínűséggel mindhárom tézis alaptalan, a magyar királyok főkegyúri joga és a korona pápai eredete a korszakban ismert és részben elfogadott tételek voltak, mert Szent István egyik legendája, az ún. Hartvik-legendája is tartalmazta ezeket az állításokat.⁶¹ Bársony hitelt adott a koholt iratnak,

⁵⁷ Uo. 5v–6r. Az országgyűlésen a klérus és a katolikus rendek meg akarták akadályozni a linzi béke elfogadását, mivel azt a katolikus vallásra nézve sérelmesnek tartották (például az elvett protestáns templomok visszaadásának előírása miatt), de végül a békeokmányt a gyűlés beikkelyezte. A diéta történetét részletesen tárgyaló Zsilinszky Mihály felsorolja ugyan a követeket, de nem említi, hogy hány szavazata volt a protestánsoknak. Lásd ZSILINSZKY Mihály: *A linzi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvények története*. Budapest, 1890. 327–460. (A követek névsorát lásd uo. 331–339.) Az országgyűlésre és a békeokmány körüli vitára még lásd PÉTER Katalin: *A protestáns vallásbadságért folyó harc az 1646–1647. évi országgyűlésen*. Egyháztörténeti Szemle 7. (2006/2) <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-protvallszab.htm> (a letöltés ideje: 2018. júl. 22.); PÁLFFY Géza: *A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban*. Történelmi Szemle 57. (2015/1) 51–65., itt 58.

⁵⁸ „Cum autem nullum violentum sit durable: iure merito articulus ille, caeterique ibidem in favorem Lutheranorum et Calvinistarum citati, non modo observari non debent: sed absolute tolli, cassari, et annihilari: articuli vero Ludovici II. Regis, Decreti Budensis, Anni 1523. Articulus 48. et Anni 1526. Articulus 4. et Rudolphi Anni 1604. Articulus 22. in eodemque, divorum quondam Ungariae Regum citati, reassumi, confirmari et debitae executioni mancipari debent.” BÁRSONY: i. m. 6r–v. Vö. ESZE: i. m. 675–676.

⁵⁹ Lásd BÁRSONY: i. m. [11]r–[12]v. A hamis adománylevélre lásd PITY Ferenc: *A Constantinus-i adománylevél*. Donatio Constantini – VIII. sz. Szeged, 1995.

⁶⁰ A *Speculum*nak csak a magyar fordításához jutottunk hozzá: [BÁRSONY György:] *Magyarország tüköre: kiben tekintvén meg-ismérje magát, mitsodás volt hajdan? Mitsodás most? és honnét vette a keresztjén országát, és királyit? honnét az anyagi koronáját?* Cassan, 1671.

⁶¹ A bullára lásd BENE: *A Szilveszter-bulla... i. m.*; TÓTH: *Szent István... i. m.* 19–26. A hamisító személye körül van némi bizonytalanság: Bene Sándor Levakovic Rafaelt, jómagam Marnavics Tomkó Jánost tartom az elkövetőnek. (Lásd az idézett helyeken.) Újabbban Tusor Péter Bielavich György tinini

és már kiadásának a címében is közli, hogy a bulla bizonyítja: Magyarország a pápának és a katolikus egyháznak köszönheti létét, koronáját, királyait.⁶² A Szilveszter-bulla ezzel csatasorba állt a honi felekezeti-történelmi diskurzusban.⁶³

Összegző gondolatok

Úgy vélem, hogy még e rövid, illetve kiragadott példákat tartalmazó áttekintés is szolgálhat néhány tanulsággal. A 17. századi esztergomi kanonokok csekély irodalmi tevékenysége egyértelműen jelzi, hogy az egyházi középrétegnek valóban nem a *res litteraria* volt az erőssége ebben a században. Ugyanakkor az általunk vizsgált három szerző munkáiban felfedezhető egy közös vonás: ez pedig az erős rendi, közjogi, történelmi szemlélet, amely a vallási témák tárgyalásánál is megmutatkozik. Balásfi, Ráttkay és Bársony is otthon volt az országgyűlések és törvények világában, a rendi-nemesi kiváltságokban, és a magyar történelemben is. Ennek oka egyrészt középnemesi, illetve főrendi származásuk volt,⁶⁴ de következett mindez a kanonokok fentebb már említett feladatköreiből is (hiteleshelyi munka, országgyűlési képviselő, birtokigazgatás), ami bizonyára szintén a közélet és a história felé fordította őket. Tény, hogy mindhárom szerzőnél közrejátszottak más motivációk is, amiért írásba fogtak, ám egyházi pályájuk, illetve káptalani tisztségük egyértelműen fontos szerepet játszhatott témaválasztásukban és eszmevilágukban. Ezen a téren szembeállíthatók a szerzetes írókkal, hitvitázókkal – elsősorban a jezsuitákkal –, akiknek a műveiben a fenti jellemvonások nem ragadhatók meg, s akik inkább a dogmatikai, teológiai kérdések boncolgatásában jeleskedtek.

püspököt nevezte meg a koholmány szerzőjének, de állítása bizonyítását későbbre ígerte. Lásd Tusor Péter: *Magyar püspökök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei 1605–1711. (Historiográfia és projektterv.)* In: Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni kutatások a 21. században. Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Budapest–(Collectanea Vaticana Hungariae – classis I. vol. 15.) Róma, 2017. 243–315., itt 277. (107. jegyz.)

⁶² A kiadvány címét lásd a 60. jegyzetben.

⁶³ A további vitákra a bulla kapcsán lásd Tóth: *Szent István... i. m.* 74–75., 121–126., 168–171., et passim; újabban még lásd Garadnai: *i. m.* 213–215.

⁶⁴ A korábbi kutatások is azt mutatják, hogy a kanonoki réteg jellemzően a középnemességből – illetve a székvárosok polgárságából – kapta az utánpótlást. Molnár: *A bátai apátság... i. m.* 20.

Fontos tanulság emellett, hogy a vallási kérdés közjogi, politikai ügyé váló transzformálódása, illetve a protestáns felekezetek törvényessé válása miatt a katolikus-protestáns polémia a közéleti diskurzus részévé vált, és mindkét oldalon újra meg újra egyházi emberek ragadtak tollat, hogy az adott politikai szituációt saját elképzeléseik szerint értelmezzék. Mindennek eredője a Bocskai-felkelés volt, mivel a király ellen fellázadt rendek sérelmei és követelései között már számos vallási jellegű akadt, továbbá a Bocskai-párti és a Bocskai-ellenes propagandában is megjelent ez a téma.⁶⁵ A politikai töltetű vitairódalom Bethlen Gábor 1619. évi hadjárata miatt támadt fel megint: ennek az időszaknak a legfontosabb tollharca három papi személy, Alvinczi Péter, illetve Pázmány Péter és Balásfi Tamás között zajlott. A vitázók személye, illetve a vitairatok tartalma ugyancsak világosan mutatja, hogy a diskurzus egy konfesszionális értelmezési keretben mozgott. Igaz, mindez a század közepére megváltozott: amint azt Péter Katalin kimutatta, ekkorra már világi szerzők fogalmazták meg politikai vitairatokat, és a valláskérdés sem volt annyira kiemelkedő jelentőségű.⁶⁶ Csakhogy az 1670-es években a protestáns lelkészek üldözése miatt a religió ügye ismét fontos közéleti téma lett, és a politikai diskurzusban újból megjelent az egyházi értelmiség. Erre bizonyíték Bársony György színre lépése, akinek a *Veritasára* református oldalról egy kivétellel ugyancsak egyházi emberek – Komáromi Csipkés György, Szatmárnémeti Mihály, Pósa-házi János és kivételként Bethlen Miklós – válaszoltak.⁶⁷ Példaként lehet még említeni Szentiványi Márton jezsuita professzor polemikus iratait (és a körülöttük kibontakozó tollharcot) a századfordulóról, amelyek szerzője ugyancsak politikai-történeti érvekkel (is) vitatja a protestáns felekezetek létjogosultságát Magyarországon – bár nála, a jezsuita hitvita-irodalomra jellemzően, a teológiai argumentumok többségben vannak.⁶⁸

Végül a harmadik, általános tanulság, hogy a 17. század politikai vitairat-irodalmában nem csupán aktuális közéleti és teológiai kérdéseket vitattak meg, hanem e művekben lehet keresni ennek az időszaknak a klasszikus formában alig fellelhető „kortörténetírását”, de általában is, a honi történelem korabeli értelme-

⁶⁵ Lásd TESZELSZKY–ZÁSZKALICZKY: *i. m.* passim.

⁶⁶ Lásd PÉTER Katalin: *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A Siralmas panasz keletkezéstörténete.* (Irodalomtörténeti Füzetek 83.) Budapest, 1973. 7.

⁶⁷ Lásd ESZE: *i. m.* 687–692.

⁶⁸ A kérdésre újabban lásd TÓTH: *Szent István... i. m.* 35–37., 87–89.

zését, narratíváit, és a honi múltszemlélet alakulását. Kirajzolódnak e művekben bizonyos ütközőpontok is, vagyis olyan történelmi alakok, illetve események, amelyek újra és újra vitákat gerjesztettek katolikus és protestáns szerzők között (Szent István alakja, a „Várna-toposz”, Mátyás király személye, II. Lajos lutheránus-ellenes törvényei, Mohács, a kassai templom elvétele, a 22. cikk, és persze Bocskai és Bethlen megítélése). Nagyon fontosnak tartom tehát, hogy a korabeli politikai vitákat (illetve hitvitázó műveket) ne csak az irodalom-, illetve egyháztörténészek, hanem a honi historiográfia kutatói is vizsgálják, mivel a korszakban részben e művekben alakult ki a múltról folytatott diskurzus – köszönhetően az említett kanonok-szerzőknek is.